

Passiivne süntees kultuurifenomenoloogias

Regina-Nino Mion

Teesid: Oma artiklis soovin arutleda kultuurifenomenoloogia kui meetodi üle. Sel teemal on Tõnu Viik avaldanud mitmeid nii inglise- kui ka eestikeelseid artikleid. Ma leian, et Viigi arendatud kultuurifenomenoloogia on liialt Husserli staatilise fenomenoloogia raamistikus – otsides invariantseid, eideetilisi struktuure (noem–noees). Oma hilisemas filosoofias arendab Husserl aga geneetilist fenomenoloogiat. Kui uurida tähendusloome protsesse, siis peaks kindlasti vaatama Husserli geneetilist fenomenoloogiat ja tema aktiivse ja passiivse sünteesi ideed. Ma soovin näidata, et just kogemuse passiivne tasand aitab seletada mõningate kultuuriobjektide kogemist, samuti kultuurikriiside tekkeid ja nendest väljatulekuid.

Võtmesõnad: Edmund Husserl, kultuurifenomenoloogia, passiivne ja aktiivne süntees

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v27i34.24691>

1. Tähendusloome fenomenoloogiline analüüs

Oma kultuurifenomenoloogia teemalistes kirjutistes huvitub Tõnu Viik peamiselt küsimusest, kuidas kultuurivormid (kultuuristruktuurid) osalevad tähendusloomes ja kuidas tähendusloome protsessid aset leiavad nii indiviidi kui ka kollektiivi tasandil. Tema põhihuvi on seega uurida tähendusloome protsesse: „Need on protsessid, mille vahendusel liigendub subjekti maailm ning moodustuvad selle maailma äratuntavad ühikud ja erisused nende vahel – see toimub nii ruumilises, ajalises, kui ka materiaalses ja ideaalses plaanis“ (Viik, Torop ja Raudsepp 2018, 34). Protsesside kirjelduse juures lähtub ta eelkõige Husserli väljatöötatud teadvusaktide kirjeldusest. Näiteks artiklis „Understanding Meaning-Formation Processes in Everyday Life“ kasutab ta Husserli terminit *Auffassungssinn*, mis on Husserli käsitluses tähendust andev osa-akt („Loogilistes uurimustes“). Viik pakub välja, et *Auffassungssinn* võiks olla seda liiki tähendus, mis annab intentsionaalse objekti „üldise tähenduse“, ja kuna üldine tähendus eelneb alati partikulaarsele tähendusele – et ära tunda täringut, pean ma teadma, mis on täring – pakub Viik välja, et *Auffassungssinn* võiks olla „kultuurivorm“ (Viik 2016b, 159).

Artiklis „Meaning-Formation in Everyday Life“ leiab Viik, et kultuuriline dimensioon objektide tajumise juures võiks olla üks „horisontidest“. Ta arutleb järgnevalt: Husserli sõnul on iga teadvusakt, ja seega ka iga tähendusloome akt protsess, mis organiseerib *hyle* intentsionaalseteks (noem–noees-struktuuriga) ühikuteks. Seda protsessi saab nimetada ka identifikatsiooni sünteesiks. Selle protsessi käigus ühendatakse nähtav ja nähtamatu. Esimene on kõik see, mis meile on tajuandmete poolt antud mingil kindlal hetkel, ja teine kõik, mida me sellel samal hetkel ei näe. Me ei saa ühel hetkel, ühekorrana näha kõiki täringu külgi; need küljed,

mis jäävad tajule nähtamatuks, on horisondil. Kuid nii nagu me saame rääkida füüsilistest horisontidest (näiteks mingi eseme tagumine külg), saame rääkida ka sümboolsetest ja kultuurilistest horisontidest. Selles artiklis jõuab Viik järeldusele, et kuna horisondid on paratamatult alati igas kogemuses kaasas, võime ka öelda, et ka kultuurilised ja sümboolsed horisondid on alati tajuobjekti kogemuses kohal. Tsiteerides Viiki, „tajuobjekt tervikuna on alati nii sümboolse (kultuurilise) kujutlusvõime kui ka taju produkt“ (Viik 2014, 103).

Viik mainib küll identifikatsiooni sünteesi, kuid ei erista sealjuures passiivset ja aktiivset sünteesi. Järgnevalt esitan lühidalt Husserli passiivse ja aktiivse sünteesi eristuse ning vaatlen, kuidas sellest võiks kasu olla kultuuriobjektide ja kultuurikriiside analüüsil.

2. Passiivne ja aktiivne süntees

Husserl arutleb passiivse ja aktiivse sünteesi üle näiteks teostes „Kartesiaanlikud meditatsioonid“ („Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge“, Husserl 1973), „Kogemus ja otsustus“ („Erfahrung und Urteil“, Husserl 1939) ja loomulikult „Passiivse sünteesi analüüsid“ („Analysen zur passiven Synthesis. Auf Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten 1918–1926“, Husserl 1966).¹ Viimane koondab selleteemalised Husserli eluajal avaldamata kirjutised. Alustuseks tuleb ära märkida, et passiivse ja aktiivse sünteesi käsitlus on väga otseselt seotud Husserli filosoofia liikumisega staatilisest fenomenoloogiast geneetilise fenomenoloogia juurde.² Esimest faasi võib nimetada ka eideetiliseks või deskriptiivseks, kirjeldavaks fenomenoloogiaks ja hilisemat transtsendentaalseks. Seejuures ei pea viimast tingimata rangelt vastandama esimesele, vaid saab lugeda esimese faasi edasiarenduseks.³ Kui rääkida tähendusloome protsessidest (Viik 2014), siis tundub igati kohane uurida Husserli geneetilist fenomenoloogilist meetodit. Näiteks Victor Biceaga rõhutab oma raamatus „The Concept of Passivity in Husserl’s Phenomenology“, et staatilise fenomenoloogia kõige suurem puudus ongi selles, et see uurib kogemuse objekte sõltumata nende ajalisest dimensioonist (Biceaga 2010, xiv). Geneetiline fenomenoloogia seevastu otsib tähenduste lähtekohta (*source of meaning*) inimese (ego) maailmakogemusest ning see ego ja maailma suhe on alati ajalooline. Mis veelgi olulisem, lähtudes intentsionaalsuse

---

1 Inglise keeles ilmunud pealkirja all „Analyses Concerning Passive and Active Synthesis“ (Husserl 2001). Tõlkinud Anthony J. Steinbock.

2 Vt näiteks Husserli teksti „Statische und genetische phänomenologische Methode“ (Husserl 1966, 336–345).

3 Eesti keeles võib selle kohta lugeda Üle Matjuse artiklist „Edmund Husserl Descartes’i teil“, kus autor rõhutab, et Husserli hilisem filosoofia ei vastandu varasemale: „Nagu üteldud, see [transtsendentaalne] fenomenoloogia ei tühista varasemat, vaid hoopis eeldab seda oma vältimatu alusena. Transtsendentaalne fenomenoloogia viib varasema absoluutselt võimalike loogiliste konsekventsideni. Ses mõttes on ta ka järjekindel fenomenoloogia“ (Matjus 1993, 1586).

ajalisest iseloomust, toob geneetiline fenomenoloogia esile läbielatud kogemuste noemaatiliste sisude lõpetamatuse (samas, xv). Ma leian, et kultuuriobjektide kogemuse analüüsi juures on see väga oluline aspekt.

Täpsuse huvides tuleb ära mainida, et Husserli uurija ja tõlkija Anthony J. Steinbock leiab, et geneetilise fenomenoloogia kõrval on Husserlil ka generatiivne fenomenoloogia. See eristust puudutab nii metodoloogilist kui ka temaatilist jaotust. Steinbocki sõnul keskendub geneetiline fenomenoloogia peamiselt indiviidi elutsüklile (elu–surm, elu tekkimine ja ühtsus) ja sellega seotud tähenduste korrale (*order of meaning*). Generatiivne fenomenoloogia seevastu vaatab ajalisust laiemalt, ehk siis neid protsesse, mis on seotud geograafilis-ajaloolis-sotsiaalsete muutustega. Põhirõhk on kogukondade ühtsusel (*unity of communities*) ja nende traditsioonidel, mistõttu keskmes ei ole ka mitte „ego“ ja „alter ego“, vaid just „kodu maailm“ (*homeworld*) ja „võõras maailm“ (*alienworld*) (Steinbock 1994, 452). Selline jaotus – geneetiline ja generatiivne fenomenoloogia – annab hea aluse rääkimaks passiivsusest isiklikul kui ka kogukondlikul tasandil.

Tulles tagasi Husserli varasema ja hilisema filosoofia eristuse juurde, siis sellest lähtuvalt saab näidata, et just geneetiline fenomenoloogia eristab kahte tüüpi geneese ehk sünteesi: aktiivne ja passiivne. Milles siis seisneb aktiivse ja passiivse sünteesi erinevus? Lihtsustatult öeldes on erinevus selles, kui aktiivselt ego osaleb tähendusloomes. „Kartesiaanlikes meditatsioonides“ liigitab Husserl passiivse geneesi „kõige madalamaks tasemeks“ (*unterste Stufe*) ja aktiivse geneesi „kõrgemaks tasandiks“ (*höher*). Ta rõhutab, et aktiivne tasand eeldab alati madalamat. Kõik n-ö juba ees valmis olevad asjad meie elus on ennekõike antud iseendana (*es selbst*) passiivses sünteesis (algupäraselt) ja alles seejärel me aktiivselt anname neile „vaimseid“ omadusi (*Charakteren*)⁴ – kõigepealt on *daseiendes bloßes Ding* ja alles seejärel „haamer“, „laud“, „esteetiline looming“ jne. Aktiivne genees toimib sel juhul, kui „mina“ (ego) aktiivselt loob või konstitueerib (midagi) spetsiifilise mina-akti kaudu (Husserl 1973, 111). Aktiivne genees võib anda ka täiesti uue algupäraselt konstitueeritud objekti (samas, 111), kuid oluline on ikkagi see, et aktiivse sünteesi juures kasutab ego juba olemasolevat ja eelantud „materjali“. Aktiivne süntees on näiteks otsustusakt, mis toob esile asjade seisu (*state of affairs*) – „laud on pruun“ –, kuid see eeldab laua tajumist – „tajun lauda pruuni na“ (Drummond 2008, 34).

Siinse artikli kontekstis on oluline, et mitte ainult aktiivsuse, vaid ka juba passiivsuse tasandil toimub tähendusloome. Tsiteerides Steinbocki: „Mitte ainult aktiivsed, vaid ka passiivsed sünteesid toimivad selliselt, et moodustavad eri kooslustest mõistetavaid (*intelligible*) ja tähenduslikke (*meaningful*) tervikuid“ (Steinbock 2001, xxxix).

4 Inglisekeelses tõlkes on lisatud *kultuuriline*: „the „spiritual“ or „cultural“ characteristics...“ (Husserl 1960, 78).

Biceagale toetudes võib isegi ütelda, et passiivsusest saab kõige silmapaistvam selektav faktor fenomenoloogilises tähendusloomes (Biceaga 2010, xvi).

Passiivne süntees on Husserlil (1939, 300) omakorda jaotatud kaheks: primaarne või algupärane passiivsus (*ursprüngliche Passivität*) ja sekundaarne passiivsus (*sekundäre Passivität*). Primaarse passiivsuse juurde kuulub asjade eelantus (sh aja-teadvuse kaudu) ja sinna alla kuuluvad ka seoste loomise (*Assoziation*) ja afektiivse kogemuse (*Affektion*) struktuurid:

Iga aktiivne objekti haaramine [*Erfassung*] eeldab, et see on eelantud [*vorgegeben*]. Retseptiivsed objektid [*Gegenstände der Rezeptivität*] on eelantud algupärasel passiivsuses [*in ursprünglicher Passivität*] assotsiatiivsete [*Assoziation*], afektiivsete [*Affektion*] jt struktuuridega. Nende haaramine on aktiivsuse madalam aste, algupärasel passiivsuses eelkonstitueeritud tähenduse pelk vastuvõtmine. (Husserl 1939, 299–300)

Tuleb märkida, et afektiivsete kogemuste alla ei loe Husserl emotsioone (rõõm, kurbus) ega meeleseisundeid (hirm, ärevus): nende kohta ta eelistab terminit *Gemüt* (Biceaga 2010, 31). Kuid kõik emotsionaalsed tunded ja meeleseisundid koos afektiivsete (Husserli tähenduses) kogemustega kuuluvad teadvuselu kõige madalamale geneetilisele tasemele (samas), ja seega saab lugeda primaarse passiivsuse alla.

Sekundaarse passiivsuse juurde kuulub näiteks harjumus (*Habitualität*) (Husserl 1939, 336), kuigi Husserl (1966, 360) eristab ka passiivset ja aktiivset harjumust (*die Habitualität in der Passivität und in der Aktivität*). Passiivsel kujul on harjumus tagasi-pöördumine säilitamisse (*Übergang in die Retention*) ja selle kaudu „näiliselt surnud unustusse“ (*scheintote Vergessenheit*), mida saab passiivselt taasäratada mäletamise (ehk reproduktsiooni) kaudu (samas). See puudutab igat läbielatud kogemust ja selle mõttes saab öelda, et harjumuspärane on ka kõik „harjumuspäraseks muutunud aktiivsus“ (samas, 342).⁵

3. „Passiivsus“ ja kultuur

Eelnevalt sai viidatud tekstile, kus Husserl rõhutas aktiivse geneesi olulisust kultuuriobjekti kogemise juures. Ehk siis, me saame eristada passiivse geneesi tasandit, kus objektid on antud „sealoleva puhta asjana“ (*daseiendes bloßes Ding*), ja aktiivse geneesi tasandit, kus tuleb juurde „vaimse“ ja „kultuurilise“ tähenduse tasand (Husserl 1973, 112). Siit tekib küsimus, kui oluline on üldse analüüsida passiivse sünteesi tasandit kultuuriobjektide ja kultuuri puhul üldiselt. Järgnevalt toon välja kaks näidet, kus passiivne süntees mängib olulist rolli. Esiteks, kultuuriobjektide, sealhulgas kunsti-

5 „Alles Habituelle gehört zur Passivität. Also auch das habituell gewordene Aktive“ (Husserl 1966, 342).

teoste emotsionaalne ja afektiivne kogemine, mis selgitab primaarse passiivsuse tähtsust kultuuriobjektide tähendusloomest. Teiseks, kultuurikriiside analüüs ja sekundaarse passiivsuse roll nendest väljatulemisel, kus on olulisteks harjumuse ja traditsioonide mõisted.

3.1. Emotsionaalne haaratus

Viimastel aastatel on ilmunud artikleid, mille eesmärk on näidata, et Husserli „passiivne süntees“ võib seletada mõningaid kogemusi kultuuriobjektide puhul. Seejuures alati rõhutatakse, et „passiivsus“ ei ole Husserli käsitluses tegevusetus või puhas vastuvõtmine, vaid eel-reflektiivne tasand, mis eelneb aktiivsele. Meie tajumine on alati juba organiseeritud ja tähenduslik, enne kui me hakkame aktiivselt, teadlikult seda endale teadvustama.

Simon Høffding ja Tone Roald uurivad oma artiklis „Passivity in Aesthetic Experience“ selliseid kogemusi, kus vaataja või ka esitaja ise on täielikult haaratud (*the experience of being moved or carried away*) või justkui toimuks täielik subjekti-objekti kokkusulamine (*subject-object fusion*) (Høffding ja Roald 2019, 1). Nad intervjuerisid oma artikli jaoks kunstimuuseumi külastajaid ja muusikuid. Kunstiteoste kogemusekirjelduste juures tõid nad välja selliseid näiteid, kus öeldakse, et kunstiteos võtab täiesti hingetuks või on võtnud vaataja üle kontrolli. Üks külastaja näiteks ütleb, et „kunstiteosed mõjutavad teda [*affect him*] viisil, kus tal ei ole midagi kaasa rääkida [*he has no say*]. Ta lihtsalt elab läbi, mida kunstiteosed temaga teevad“; või siis „see kogemus oli väga „tugev“ ja „vägivaldne“ [. . .] see mõjutab tema hingamist ja tal võib hakata pea ringi käima. See on väga „võimas“ kohtumine, mis „puudutab“ teda, justkui maal „lööks teda““ (samas, 3). Need on kogemused, kus on tunne, nagu kunstiteos mõjutaks vaatajat vastu tahtmist ja kehaliselt, tuues kaasa vahetud kehalised reaktsioonid kunstiteostele (samas).

Muusikuid intervjuerides märkasid Høffding ja Roald, et palju räägitakse „automaatsest kehast“ (*automatic body*), s.t kui muusik elab sisse oma esitusse (*musical absorption*), siis tal on tunne, nagu ta keha „mängiks ise“, ta ei pea eraldi tähelepanu pöörama oma sõrmede ja käte liikumisele. Sellest tulenevalt on muusikul ka tunne, justkui muusika mängiks ise (samas, 4).

Høffding ja Roald leiavad, et selliseid intensiivseid esteetilisi kogemusi saab seletada Husserli „passiivse sünteesi“ mõiste kaudu, öeldes muuhulgas järgnevat:

Me ei väida, et emotsioonid on loomupäraselt [*inherently*] passiivsed. Pigem lihtsalt juhime tähelepanu sellele, et passiivsuse keel [*language of passivity*], nagu Husserl seda kasutab, s.t kui „miski, mis juhtub sinuga“, on esteetilise kogemuse kirjeldamiseks parem kui aktiivsuse keel [*language of activity*], s.t „kavatsema“ [*intending*] või „tahtma, et miski juhtuks“. (Høffding ja Roald 2019, 9)

Høffdingi ja Roaldi artiklist inspireerituna on Harri Mäcklin avaldanud artikli „Ingarden, Dufrenne, and the Passivity of Aesthetic Experience“, kus ta kiidab heaks Husserli passiivse sünteesi kasutamist esteetilise kogemuse kirjeldamiseks, leides ka, et see aitab seletada Ingardeni ja Dufrenne'i omavahel vastukäivaid esteetilise kogemuse kirjeldusi ja ühendada neid viisil, kus mõlema teooria tugevused tulevad esile. Mäcklini kriitika on aga selles, et tema arvates jääb Høffdingi ja Roaldi artikkel visandlikuks (*tentative*) ja ei vasta paljudele küsimustele, nagu näiteks, mis liiki (*kind of*) passiivse sünteesiga on tegemist esteetilise kogemuse juures ja mis tingimustel „passiivsus ületab aktiivsuse“ (Mäcklin 2021, 32). Ent Mäcklin võtab hästi kokku Høffdingi ja Roaldi kirjelduse passiivsest sünteesist – see on kogemus, kus minul kui kogejal on „omanikutunne“ (*sense of ownership*), s.t ma tunnen, et mina olen see, kes elab läbi neid kogemusi või kogeb nende tegevuste tulemusi, kuid mul puudub „agentsuse tunne“ (*sense of agency*), s.t ma ei tunne, et mina oleks nende kogemuste algataja (samas, 28).

Eelneva kahe artikli põhjal võib näha, et kultuuriobjektide tähendusloome analüüsi juures võib passiivse sünteesi mõistest abi olla. Ilmselgelt ei kaasne kõikide objektide kogemusega tugev emotsionaalne haaratus, ka mitte kunstiteoste puhul. Kuid emotsionaalset haaratust ei peaks piirama ka esteetilise kogemusega. Täiesti tavalised objektid, näiteks nagu kohvitass, pastapliats võivad meis tekitada tugevaid emotsionaalseid tundeid, kasvõi sellepärast, et me peame neid enda omaks ja meid häirib see, kui keegi teine nendega hoolimatult ümber käib, kuni selleni välja, et me tunneme lausa, et keegi teine ei tohi neid üldse puutuda. Sellisel viisil objektidesse suhtumine kuulub just primaarse passiivsuse alla.

Tõnu Viigi positsioon näib olevat, et me loome inimestena aktiivselt tähendusi kultuuriobjektide puhul. Seda võiks näiteks järeltada lausest: „Fenomenoloogiliselt ja sotsiaalkonstruktivistlikult positsioonilt saab väita, et inimene aktiivselt „paigutab“ asjadesse tähendusi, ning selle tagajärjel tajubki maailma ja asju enda ümber tähenduslikena“ (Viik, Torop ja Raudsepp 2018, 35). Ma leian aga, et Viigi artikkel „Falling in love with robots“ justkui liiguks ka vastupidises suunas. Ta kirjeldab armastuse tunnet kui midagi tahtmatut ja passiivset: „[. . .] ma ei otsusta armuda, kuigi ma tõepoolest „satun“ [„falling“] ootamatult ja mõnikord ka tahtmatult sellesse armastuse kogemusse“ (Viik 2020, 57). See kirjeldus sarnaneb paljuski Høffdingi ja Roaldi artiklis väljatooduga. Ka artiklis „Kultuurifilosoofia“ keskendub Viik palju emotsionaalsete kogemuste analüüsile ja sellele, kuidas kogemuse objekt on afektiivselt konstitueeritud (Viik 2016a, 76). Kuigi selles artiklis on põhiorhk kollektiivsel kogemusel, ei ole sel vahet fenomenoloogilise meetodi seisukohalt – ka kollektiivse kogemuse juures saame eristada passiivset ja aktiivset sünteesi ning ka siin on afektiivne objekt primaarse passiivsuse tasandil konstitueeritud. Seega ma leian, et Tõnu Viigi tekstides on palju passiivse sünteesi kirjeldust, kuigi ta seda eraldi välja ei too.

3.2. Kultuurikriisid

Ühes oma tekstis, mis on avaldatud lisas nr 2 raamatus „Aufsätze und Vorträge (1922–1937)“, vastandab Husserl omavahel kaks eluvormi (*Lebensformen*) (Husserl 1989, 96–97). Esimene on naiivne loomulik elu (*naiv natürliches Leben*), mis avaldub omakorda kahel viisil: kas lihtsalt passiivselt oma igapäevaelu elades, kus põhieesmärk on enesesäilitamine (*Selbsterhaltung*), ilma et sellest oleks mingit selget arusaamist, või siis, kui inimene elab mingi universaalse eesmärgi (*universale Zwecke*) nimel, mis reguleerib kogu tema elu, nagu näiteks ametialane eesmärk. Kuid ka see viimane on ikkagi passiivne elu, kuna inimene laseb endale need eesmärgid kogukonna ja selle traditsioonide poolt ette kirjutada. Teine eluvorm on kõrgem vorm (*höhere Form*), mis avaldub selliselt, et inimene loob endale ise eesmärgiidee (*Zweckidee*), mida ta omaenda tahtest lähtuvalt järgib ja mis hakkab kogu tema elu reguleerima. Husserl toob näitena, et see võib olla mõni religioosne idee või universaalne eetiline idee. Oluline on siinkohal see, et inimene tahab oma elu korraldada „vabast mõistusest lähtuvalt parimal võimalikul viisil“ (Husserl 1989, 96f). Husserl lisab veel, et need kaks eluvormi ei avaldu mitte ainult indiviidi elus, vaid me võime analoogiat näha ka kogukonnaelus (*Gemeinschaftsleben*) (samas, 97).

Eluvormide kirjeldus aitab mõista Husserli arusaama kultuurikriisidest. Seejuures tuleb kohe mainida, et paljud Husserli tekstid annavad alust järeldada, et kui küsimuse all on inimese eetiline käitumine ja inimese osalemine kultuuris, eriti kultuurikriisides, siis Husserl on väga kriitiline passiivse tasandi suhtes, peaaegu et süüdistades kõikides hädades inimese passiivset, „madalat“ tasandit. R. Philip Buckley näiteks võtab selle kokku sõnadega, et passiivsusel pole üldse väärilist kohta Husserli filosoofias (Buckley 1992, 141). Buckley toob välja selle, et Husserli arvates peab inimene taotlema *autentsust*, mis seisneb selles, et ratsionaalne, aktiivne mina on sõltumatu passiivsest ehk madamalast minast (Buckley 2000, 113). See ühtlasi tähendab seda, et tõeline mina (*true self*) teab, mida ta teeb ja miks ta seda teeb, ja võtab ka täieliku vastutuse oma tegude eest. Pühak ei ole inimene, kes teeb head, vaid kes ka teab, miks ta seda teeb. Vastasel juhul on tegemist ikkagi mitte-autentse ja passiivse eluga (samas). Autentne elu on absoluutne, ratsionaalne omavastutus (samas, 113) ja ühtlasi võitlus kõige selle vastu, mis ei ole tahtlikult ja ratsionaalsel teel valitud (samas, 112).

Kuidas siis täpsemalt kultuurikriisid tekivad ja kuidas nendest välja tulla? Kõigepealt peab mainima, et Buckley sõnul toob Husserl oma teoses „Euroopa teaduste kriis ja transtsendentaalne filosoofia“ välja kolm peamist kriisi: teaduste kriis, mis hõlmab nii loodus- kui ka humanitaarteadusi (*Natur- und Geisteswissenschaften*), kriis filosoofias ja kultuurikriis (Buckley 1992, 9). Kuigi neid saab eristada, on need tihedalt omavahel seotud, ja eelkõige selliselt, et kriis teadustes ja filosoofias toob kaasa kriisi kultuuris:

Kultuur, vähemalt Läänes, on Husserli käsitluses rajatud teadusel ja ebakindel teadus [*insecure science*] toob kaasa ebakindla kultuuri [*insecure culture*]. Seega ei ole üleskutse filosoofiale kui rangele teadusele [*philosophy as a rigorous science*] mitte pelgalt üleskutse teoreetiliste aluste parandamisele. See on üleskutse kindlustada kultuuri alused. (Buckley 1992, 67)

Sama mõte tuleb välja ka nn Kaizo artiklites⁶, tekstides, kus Husserl pöörab erilist tähelepanu just kultuuri kriisidele. Kriis seisneb selles, et meil on kadunud usk ratsionaalse olemasolu võimalikkusesse, kuid just see peaks olema autentse inimkonna eesmärk: tõeline inimelu peab olema ratsionaalne. Ka moraaliväärtused peaksid olema ratsionaalselt määratletud (Buckley 1992, 69).

Kriisist väljatulemiseks on vaja uuenemist (*Erneuerung*) (Husserl 1989, 3), mis omakorda nõuab aktiivsust. Nagu Husserl kirjutab, on tõeliselt eetiline elu pidev uuenemine, mis ei kasva välja „iseendast“ (*von selbst*), orgaanilise passiivsuse teel (*in der Weise organischer Passivität*) (samas, 42). Veelgi enam, passiivsus takistab uuenemist. Selle on hästi kokku võtnud Biceaga:

Nendes [nn Kaizo] artiklites väitab Husserl, et [Esimene maailma]sõda oli suures osas põhjustatud passiivsete tendentside kiirest kasvust – nii indiviidi kui ka intersubjektiivsuse tasandil – mis ühtlasi varjutas mõistuse ideaale. Tekitades vaoshoitust, võimetust [*impotence*] ja orjameelsust [*servitude*], takistavad [*obstruct*] passiivsed tendentsid reflekteerimist ja endale hinnangu andmist [*self-evaluation*] ja lükkavad kõrvale võimalused uuenemise eetilise ülesande edukaks läbiviimiseks. (Biceaga 2010, 73–74)

Biceaga leiab ka, et Husserli käsitluses on just sekundaarne passiivsus see peamine takistus filosoofia jaoks, et saavutada loodetud teaduslik ja eetiline uuenemine (Biceaga 2010, xviii). Eelnevalt sai mainitud, et sekundaarse passiivsuse alla kuulub näiteks harjumus. Biceaga rõhutab seejuures, et sekundaarsest passiivsusest saab rääkida ka intersubjektiivsel ja kultuuri tasandil – me saame rääkida kogukonnasisestest ühistest harjumustest (samas, 67). Ta toob ka välja selle, et ühelt poolt aitab harjumus vähendada energiakulu igapäevaelus toimetulemiseks. Teisalt, mida rohkem harjumusi, seda passiivsemaks inimene muutub (samas, 69). Vajalikku uuenemist takistabki täpsemalt harjumus (*habitus*) ja mäletamine (*memory*), mis koos toodavad settitud (*sedimented*) sünteetiliste tulemuste kihi (samas, xviii).⁷

---

6 1920. aastate alguses kirjutas Husserl artikleid Jaapani ajakirjale Kaizo. Need on avaldatud väljaandes „Husserliana XXVII. Aufsätze und Vorträge (1922–1937)“. Esimese artikli „Erneuerung. Ihr Problem und ihre Methode“ ingliskeelne tõlge on avaldatud väljaandes „Husserl: Shorter Works“ (Husserl 1981).

7 *Sete* (*Sedimentierung*) on Husserlil teadlikult laenatud termin geoloogias (Biceaga 2010, xiii), mida ta kasutab ka koos terminiga *traditsioonilisus* (*Traditionalisierung*) (Husserl 1976, 52). Husserl räägib ka näiteks settitud tähendustest (*sedimentierten Bedeutungen*) (samas, 24).

Aga just seda väidet, et kriiside põhjustaja on passiivsus ja et see takistab mõistuse ideaalide esiletulemist, on kritiseerinud Biceaga, leides, et Husserli enda kirjutised annavad ka hoopis teistsuguse lahenduse: kuna passiivsus ja aktiivsus on tihedalt omavahel seotud, siis miks ei võiks näidata, et passiivsusel on ka oma roll uuenemise juures. Passiivsus mitte ainult ei põhjusta kultuurikriise, vaid ka viitab võimalusele kriisidest ülesaamiseks (samas, 75). Just harjumused ja traditsioonid aitavad alles hoida kõike aktiivselt mõeldut, ka teaduslikke saavutusi (samas, 75).

Ka teised Husserli-uurijad toovad seda esile. David Carr kommenteerib Husserl teksti „Geomeetria algupära“ ja juhib tähelepanu sellele, et igal teadusdistsipliinil on oma ajalooline sete (*historical sedimentation*). Kui iga teadlane üritaks tõsiselt uuesti läbi käia kõike, mida tema eelkäijad on teinud, siis tal ei jääks enam aega ega energiat seda distsipliini edasi arendada. Tänu sellele, et teadlane võtab omaks ja kasutab oma distsipliini põhitõdesid (*fundamental tenets*), saab ta liikuda edasi. Seega „mis võib paista puudusena [*defect*] ideaali suhetes, on tegelikult tingimuseks, et distsipliin saaks ka tegelikult eksisteerida ja areneda“ (Carr 1981, 252).

Anthony Steinbock viitab samuti Husserli tekstidele, kus tuleb välja, et „setteid“ on vaja uurida ja neil on oma roll uuenemise juures. Täpsemalt, Steinbock analüüsib Husserli kriitika mõistet teoses „Euroopa teaduste kriis ja transtsendentaalne filosoofia“ ja näitab, et Husserli sõnul on meil vaja oma ajaloo kriitilist mõistmist, ning selline „ajalooline tagasivaade“ on just settinud ja meile edasi antud väärtuste ja eesmärkide uurimine, mis ühtlasi seob meid ka tulevaste põlvvedega. See ei ole üksiku filosoofi ülesanne, vaid intersubjektiivne. Selline ajalooline kriitika on vastutustundlik kriitika (*responsible critique*), mille eesmärk pole mitte ainult välja tuua varjatu või settinu, et vabaneda eelarvamustest ja eeldusest, vaid selle eesmärk on ka uuenemine (*renewal*): „see on püüe taaselustada [*revitalize*] ja kanda edasi [*carry on*] settinud väärtuste ja eesmärkide süsteemi kui iseenesestmõistetavat – isegi „radikaalse transformatsiooni“ kujul“ (Steinbock 1994, 458). See oleks generatiivse kogukonna taaselustamine (*reawakening*). Husserl nimetab sellist protsessi ehtsaks (*genuine*) või kõige sügavamaks eneserefleksiooniks (*Selbstbesinnung*) (samas).

Seega on kultuurifenomenoloogia seisukohalt oluline välja tuua ka sekundaarne passiivsus tähendusloomes, mis on seotud tihti harjumuste ja traditsioonidega. Seejuures saab harjumusi ja „setteid“ eristada nii indiviidi kui ka kollektiivi tasandil. Ja nagu eespool näidatud, on ka täiesti uute (aktiivselt) loodud tähenduste puhul sekundaarne passiivsus vajalik – selle pinnalt saab uusi tähendusi luua.

4. Kultuurifenomenoloogia meetod

Käesolevas artiklis olen ma lähtunud kultuurifenomenoloogia meetodi järele küsides Husserli fenomenoloogiast ja selle edasiarendustest, kuigi, nagu võib kerge vae-

vaga teadusartiklite andmebaasidest järele vaadata, saab „kultuurifenomenoloogiat“ uurida ka teistele filosoofidele ja teoreetikutele toetudes, nagu Merleau-Ponty, Cassirer jt, ja ka sellistes valdkondades nagu psühhiaatria, antropoloogia jt. Seega on Husserli teadusaktide struktuuri kirjeldus üks võimalikest lähenemisviisidest kultuurifenomenoloogilisele analüüsile. Lisaks olen ma püüdnud edasi arendada Tõnu Viigi käsitlust tähendusloome protsessidest kultuuri uurimisel, mis toetub otseselt Husserli fenomenoloogiale. Eesmärk oli näidata, et Husserli passiivse ja aktiivse sünteesi eristus on oluline (Husserlist lähtuva) kultuurifenomenoloogia meetodi väljaarendamises, ja eelkõige just seetõttu, et oluline on välja selgitada, kui suur on passiivse tasandi roll tähendusloomes. Seejuures ei tohi unustada, et aktiivsus ja passiivsus on Husserlil lahutamatu seotud ja vastastikku sõltuvad (Biceaga 2010, xix).

Ma tõin eraldi välja kaks näidet, mis toovad esile passiivsuse tähtsust. Esiteks on paljud Husserli uurijad hakanud esile tooma „passiivse sünteesi“ olulisust kultuuriobjektide kogemisel, täpsemalt seda, kuidas tugevad emotsionaalsed ja afektiivsed läbielamised aitavad kirjeldada esteetilist kogemust. Tõin ka välja, et sellise primaarse passiivsuse tasandil läbi elatud kogemus, mille juures kogeja tunneb, justkui objekt mõjutaks teda vastu tema tahtmist, võib esineda ka mitte-esteetiliste kogemuste puhul. Teine näide kirjeldas kultuurikriiside geneesi ja aitas seletada, kuidas harjumused ja „setted“, mida võib lugeda sekundaarse passiivsuse alla, mitte ainult ei põhjusta kultuurikriise, vaid aitavad ka nendest välja tulla.

Üks oluline küsimus, millele käesolev artikkel ei keskendunud, on: kas kõik tähendusloome tasandid, nii passiivne kui ka aktiivne, on kultuuriliselt määratletud, kultuurisõltelised? Ja vahest kõige olulisem oleks seda küsida just primaarse ja sekundaarse passiivsuse kohta. Näiteks, kas kunstiteoste tugevalt emotsionaalne kogemine on ainult mõnede kultuuridele omane? Või kas kultuurides, kus ei peeta ratsionaalsust (*Rationalität*) ja vaba tahet „kõrgeimaks“ eluvormiks – näiteks eelistades traditsioonide järgimist –, ilmnevad ka kultuurikriisid teistmoodi?

Tundub, et paljud kultuurifenomenoloogid tahaksid väita, et passiivsuse tasand on samuti kultuurisõlteline. Ma toon siinkohal ainult mõned näited. Teema ise vajaks kindlasti pikemat käsitlust. Näiteks Tõnu Viigi „kultuuriline alateadvus“ (*cultural unconscious*) (Viik 2020, 58) võiks minna selles suunas. Ta kasutab seda terminit, seletamaks tugevat armastusetunnet kellegi vastu, ja ütleb, et „kultuuri ja ühiskonna puudumisel me ei koge armastust“ (Viik 2020, 58). Kuidas minu kultuuris saadakse aru „armastusest“, määratleb ka, vähemalt mingil määral, milliseid tundeid ma tunnen ja kuidas ma käitun (samas, 58). Steven Connor toob samuti välja selle, et kultuurifenomenoloogia peaks keskenduma sellistele teemadele nagu harjumused, rituaalid, kinnisideed, tunnete protsessid ja mustrid (*processes and patterns of feeling*) jne. Seejuures peaks kindlasti keskenduma „kultuurikogemuse afektiivsetele, kehalistele

dimensionidele“ (Connor 2000, 3). Conner leiab ka, et kultuurifenomenoloogia peaks üldse loobuma usust „autentsesse kehasse“ (*authentic body*), et on mingi algupärane vorm inimese kehalises suhtes maailmaga (Connor 1999, 21). Kõik see viitab sellele, et kultuurifenomenoloogia keskendub tähendusloome eri tasanditele ja Husserli mõistes aktiivse ja passiivse sünteesi eristusest saab olla palju kasu.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri projekt PRG636.

Allikad

- Biceaga, Victor. 2010. *The Concept of Passivity in Husserl's Phenomenology*. Contributions to Phenomenology 60. Springer.
- Buckley, R. Philip. 1992. *Husserl, Heidegger and the Crisis of Philosophical Responsibility*. Springer.
- . 2000. „Personality of Higher Order: Husserlian Reflections on the Québec Problem.“ – *Phenomenology of the Political*. Contributions to Phenomenology 38, toimetanud Kevin Thompson ja Lester Embree, 105–120. Kluwer Academic Publishers.
- Carr, David. 1981. „Introduction to „The Origin of Geometry“.“ – *Husserl: Shorter Works*, toimetanud Peter McCormick ja Frederick A. Elliston, 251–253. University of Notre Dame Press.
- Connor, Steven. 2000. „Making An Issue of Cultural Phenomenology.“ – *Critical Quarterly* 42 (1). *Cultural Phenomenology*, toimetanud Steven Connor ja David Trotter, 2–6. <https://doi.org/10.1111/1467-8705.00269>.
- . 1999. „CP: Or, A Few Don'ts By A Cultural Phenomenologist.“ – *Parallax* 5 (2): 17–31. <https://doi.org/10.1080/135346499249678>.
- Drummond, John J. 2008. *Historical Dictionary of Husserl's Philosophy*. Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements 81. Scarecrow Press.
- Høffding, Simon ja Tone Roald. 2019. „Passivity in Aesthetic Experience: Husserlian and Enactive Perspectives.“ – *Journal of Aesthetics and Phenomenology* 6 (1): 1–20. <https://doi/abs/10.1080/20539320.2019.1589042>.
- Husserl, Edmund. 1939. *Erfahrung und Urteil: Untersuchungen zur Genealogie der Logik*. Prag: Academia.
- . 1960. *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*. Tõlkinud Dorion Cairns. The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff.
- . 1966. *Analysen zur passiven Synthesis: Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten 1918–1926*. Toimetanud Margot Fleischer. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- . 1973. *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*. Toimetanud S. Strasser. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- . 1976. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie: Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Toimetanud Walter Biemel. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- . 1981. „Renewal: Its Problem and Method.“ – *Husserl: Shorter Works*, tõlkinud Jeffner Allen, toimetanud Peter McCormick ja Frederick A. Elliston, 326–331. University of Notre Dame Press.

———. 1989. *Aufsätze und Vorträge (1922–1937)*. Toimetanud Thomas Nenon ja Hans Rainer Sepp. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.

———. 2001. *Analyses Concerning Passive and Active Synthesis: Lectures on Transcendental Logic*. Tõlkinud Anthony J. Steinbock. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.

Mäcklin, Harri. 2021. „Ingarden, Dufrenne, and the Passivity of Aesthetic Experience.“ – *Journal of Aesthetics and Phenomenology* 8 (1): 21–36. <https://doi.org/10.1080/20539320.2022.2052616>.

Matjus, Ülo. 1993. „Edmund Husserl Descartes' i teil.“ – *Akadeemia* 5 (8): 1571–1603.

Steinbock, Anthony J. 1994. „The Project of Ethical Renewal and Critique: Edmund Husserl's Early Phenomenology of Culture.“ – *The Southern Journal of Philosophy* 32 (4): 449–464. <https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1994.tb00724.x>.

———. 2001. „Translator's Introduction.“ – Edmund Husserl, *Analyses Concerning Passive and Active Synthesis: Lectures on Transcendental Logic*, xv–lxvii. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.

Viik, Tõnu. 2014. „Meaning-Formation in Everyday Life: A Phenomenological Analysis of Patriotic Feelings.“ – *Glimpse*, nr 15, 101–105. <https://doi.org/10.5840/glimpse20141519>.

———. 2016a. „Kultuurifilosoofia“ – *Kuidas uurida kultuuri? Kultuuriteaduste metodoloogia*, koostanud ja toimetanud Marek Tamm, 51–84. Tallinna Ülikooli Kirjastus.

———. 2016b. „Understanding Meaning-Formation Processes in Everyday Life: An Approach to Cultural Phenomenology.“ – *HUMANA.MENTE. Journal of Philosophical Studies* 9 (31): 151–167.

———. 2020. „Falling in Love with Robots: A Phenomenological Study of Experiencing Technological Alterities.“ – *Paladyn, Journal of Behavioral Robotics* 11 (1): 52–65. <https://doi.org/10.1515/pjbr-2020-0005>.

Viik, Tõnu, Peeter Torop ja Maaris Raudsepp. 2018. „Kultuurisõltelise tähendusloome teoreetilised mudelid.“ – *Acta Semiotica Estica*, nr XV, 32–63.

Regina-Nino Mion – PhD, Eesti Kunstiakadeemia vanemteadur. Tema uurimisvaldkonnad on esteetika, pildiline representatsioon ja Edmund Husserli fenomenoloogia. E-post: [regina-nino.mion\[at\]artun.ee](mailto:regina-nino.mion[at]artun.ee)

Passive Synthesis in Cultural Phenomenology

Regina-Nino Mion

Keywords: Edmund Husserl, cultural phenomenology, passive and active synthesis

The aim of the article is to contribute to the study of the methodology of cultural phenomenology based on Edmund Husserl's philosophy. More specifically, it aims to develop further, but also criticise, Tõnu Viik's understanding of the meaning-formation in Husserl's phenomenology. I find that the cultural phenomenology developed by Viik is too constrained in the framework of Husserl's static phenomenology, describing the invariant, eidetic structure of consciousness. Husserl later developed genetic phenomenology that, in my view, is better suited to examine the *processes* of meaning-formation. This is why the concepts of passive and active synthesis in genetic phenomenology become important.

According to Husserl's distinction between passive and active synthesis (or genesis) presented in the *Cartesian Meditations*, passive synthesis is the lowest level of our experience. However, active synthesis, as a higher form, necessarily presupposes the passive synthesis in which the objects are already given. In active genesis, the Ego functions through specific Ego-acts that are productively constitutive. On the basis of already given objects (in passive synthesis), active synthesis can constitute new objects originally. As Anthony Steinbock emphasises, it is important to see that already passive synthesis functions to form intelligible, meaningful wholes out of diverse manifolds. Thus, passive synthesis is an important part of meaning-formation.

In *Experience and Judgment*, Husserl divides passive synthesis into primary or original passivity (*ursprüngliche Passivität*) and secondary passivity (*sekundäre Passivität*). The former is a mere act of receiving the sense originally preconstituted in passivity and involves the structures of association and affection. Secondary passivity involves, for instance, habituality and traditions or sedimentations. In my article, I would like to show that the concept of *primary passivity* can be used to explain our strong emotional responses to certain cultural objects and that the concept of *secondary passivity* can be useful in understanding the emergence of cultural crises and the ways to overcome them.

Simon Høffding and Tone Roald argue in their article 'Passivity in Aesthetic Experience' (2019) that Husserl's concepts of *passive synthesis* and *passivity* are helpful in explaining intense aesthetic experience, that is, the experience of being moved or carried away, or the putative experiences of subject-object fusion. Harri Mäcklin follows Høffding and Roald's approach in his article "Ingarden, Dufrenne, and the Passivity of Aesthetic Experience" (2021) and summarises 'passive synthesis' in the following way: it is a peculiar experience of which I have a *sense of ownership* (a sense of being the one who experiences the results of those acts), but no *sense of agency* (a sense of being the instigator of those acts). In my article, I take this description of passive synthesis to correspond to Husserl's *primary passivity* and suggest that it is not limited to aesthetic experience. Some ordinary everyday life objects that we own, such as a cup of coffee, can evoke strong affective responses in us, so much so that we might even be reluctant to let someone else touch them. These experiences could be explained by the concept of primary passivity.

Many of Husserl's texts suggest that cultural crises are instigated by the upsurge of passive tendencies (containment, impotence and servitude). To overcome crises, we need *renewal* (*Erneuerung*)

which can only be achieved through *activity*. As Husserl argues in the so-called Kaizo-articles, passive tendencies obstruct reflection and self-evaluation, that is, truly authentic human life. Authenticity consists in the sovereignty of the rational, active self over the passive self. However, as many Husserl scholars have shown, passivity can also play an important role in overcoming cultural crises. Victor Biceaga shows that there is no clear-cut divide between passivity and activity in Husserl's philosophy. Moreover, passive *sedimentations* (secondary passivity) are necessary for the conservation of actively thought. Thus, passivity not only causes cultural crises, but also contributes to the accomplishment of the *renewals*.

This article highlights the importance of distinguishing between passive and active synthesis to emphasise that passivity plays an important role in meaning-formation. A further step would be to examine whether primary and secondary passivity are culture-defined, culturally dependent. For example, is the strongly emotional experience of works of art specific to certain cultures? Or, do cultural crises manifest differently in cultures that do not consider rationality (*Rationalität*) and free will to be the 'highest' form of life?

Regina-Nino Mion, PhD, senior researcher at the Estonian Academy of Arts. Her research fields are aesthetics, theories of depiction and Edmund Husserl's phenomenology.

E-mail: regina-nino.mion[at]artun.ee